

Міністерство культури і туризму України
Відділ культури і туризму Охтирської міської ради
КЗ «Охтирський міський краєзнавчий музей»

**КОЗАЦЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДНІПРА
XV-XVIII СТОЛІТТЯ**

Збірник матеріалів
I Міжрегіональних археологічних читань

(Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.)

Суми
2015

**НЕКРОПОЛЬ КОЗАЦЬКОГО ЧАСУ ПОБЛИЗУ
ПОКРОВСЬКОГО СОБОРУ В ОХТИРЦІ**

Місто Охтирка з другої половини XVII ст. відіграло важливу роль як військово-адміністративний центр Слобожанщини. 1654-1655 рр. переселенцями під керівництвом воєводи Т. Хрущова збудовано фортецю, що стала центром козацького полку. Вона знаходилася в місці злиття річок Гусинка та Охтирка. Вже в перші роки свого існування в місті проживало майже півтори тисячі людей. Звісно, що всі вони не могли вміститися у межах укріплень. Переважна частина козаків мешкала поза межами фортеці. Зараз окремі райони міста носять назву «сотня». В Охтирці налічувалося 7 церков, що знаходилися на території фортеці і в неукріпленій частині міста. Одним з храмів, що був заснований поблизу міських укріплень була невелика дерев'яна Покровська церква. Саме з нею пов'язана одна з найвідоміших історій «обретения иконы» Охтирської Божої Матері.

Вивченням старожитностей Охтирки в різний час займалися архієпископ харківський і чернігівський Філарет, Д.І. Багалій, І.Г. Іванюк, В.В. Вечерський. Вченими досліджувалися історія Охтирського полку, архітектура і фортифікація міста. Автором кілька останніх років ведуться спостереження за земляними роботами в історичному центрі Охтирки. Восени 2015 р. під час земляних робіт по вул. Комінтерну було виявлено рештки некрополя, що знаходиться західніше Покровського собору.

У траншеї зафіксовано рештки шести поховань, що були частково зруйновані екскаватором (*див. рис. 1*). Під час зачистки стінок зафіксовано профілі п'яти ям, що знаходилися на відстані 2 м одна від одної. Орієнтація ям по лінії схід-захід, з незначними сезонними відхиленнями. Поховання здійснювалися рядами, зафіксовано два ряди поховань. В ямах поховань 1-5 виявлені рештки кістяків, що належали дорослим особам. Поховання 6 – це череп, що знаходився у східній стінці траншеї та випав під час земляних робіт. Слідів ями не зафіксовано. Глибина ями поховання 4 становить 1,36 м від рівня денної поверхні. Ширина ями близько 0,8 м. Похований лежав у труні випростано, головою на захід. Довжину ями встановити не вдалося. Домовина була зроблена з дубових дощок товщиною 4-5 см без застосування цвяхів. Її ширина становить 0,6 м. Добре збереглося її дно. Кришка та стінки зруйновані земляними роботами. Стать вдалося встановити тільки

для поховання 6, де знаходився череп і нижня щелепа чоловіка віком 35-40 років. Слід відмітити незначну стертість зубної емалі та відсутність втрати зубів. У правій висковій долі черепа знаходиться отвір неправильної форми. Ймовірно, що саме він став причиною смерті. Поховання зі слідами насильницької смерті не є рідкими у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Охтирка знаходилася поблизу Дикого Поля, звідки здійснювали напади татари. Також значних втрат охтирчани зазнали під час подій війни 1658-1659 рр. та Північної війни.

Решта поховань мають значні пошкодження. Поховальні ями мають глибину близько 0,85-1,3 м та ширину понад 1 м. Орієнтація похованих – головою на захід. В усіх ямах зафіксовано кістки нижніх кінцівок людини, поховання 3 було прорізане ямою посередині, в районі грудей. Слідів домовин та цвяхів в цих похованнях не виявлено.

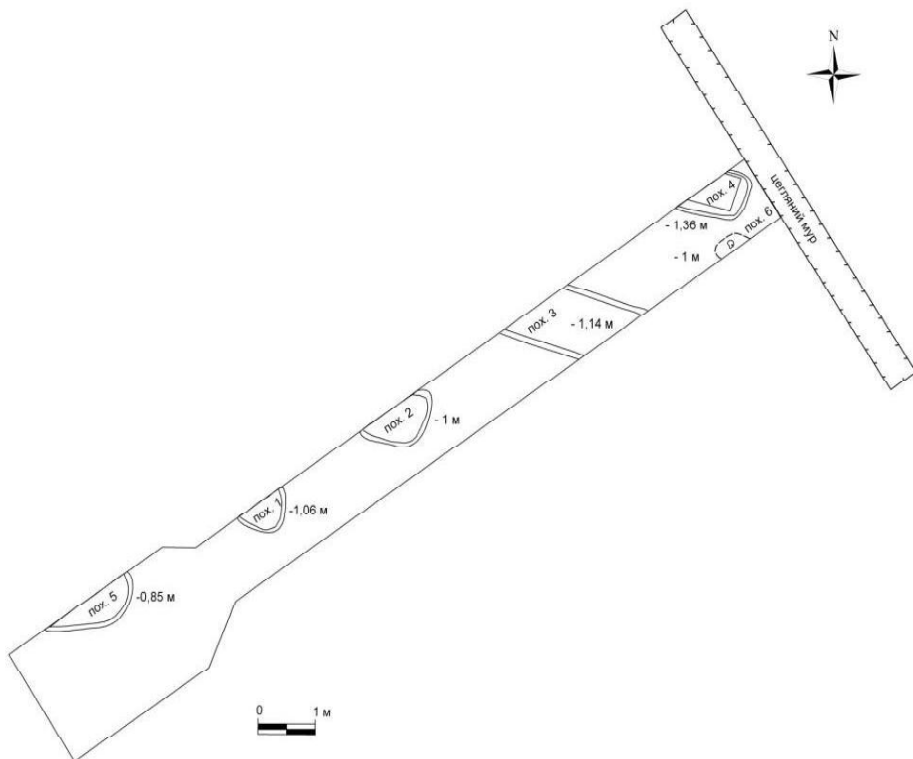

Рис. 1. План траншеї та поховань поблизу Покровської церкви.

Виявлені поховання є рештками прицерковного некрополя посаду міста Охтирка. Він знаходився одразу ж за еспланадою, на південь від фортеці. Тут сходяться дві важливі дороги, що вели у місто з Котельви та Зінькова (*див. рис. 2*). У цьому місці у другій половині XVII ст. існувала дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці. В.В. Вечерський її будівництво відносить до 1654 р., тобто часу заснування Охтирки [2, с. 396]. Архієпископ Філарет наводить дані документу, датованого 1677 р., де згадується священник Святопокровської церкви [4, с. 263]. Отже, у другій половині XVII ст. церква на посаді міста Охтирка вже існувала.

Рис. 2. Місце розташування некрополя та Покровської церкви на плані м. Охтирка 1786 р.

На захід від церкви було влаштовано кладовище, де ховали місцевих козаків та селян. Для цього було виділено вільну від забудови ділянку землі. Під час дослідження поховань було зафіксовано відсутність культурного шару та господарських об'єктів. Саме кладовище було добре впорядкованим, могили розташовувалися на рівній відстані одна від одної, фактів перекриття могил одна одною, або дозахоронення не виявлено.

Поховальний обряд козаків та селян, що були поховані на цвинтарі дещо відрізняється від обряду решти великих міст Гетьманщини та Слобожанщини. Тут зафіксовано незначну глибину поховань, максимум 1,36 м. Це пов'язане з тим, що місто та посад знаходилися на невисокій першій надзаплавній терасі р. Охтирка з високим рівнем ґрунтових вод. Цікавим є те, що сліди домовини зафіксовані лише в одному випадку з шести. Поховання в домовині є домінуючими у козацьких некрополях Батурина, Чернігова, Новгород-Сіверського та Сум. Такий тип поховання більш властивий людям духовного стану, ченцям або священикам і більш типовий для XVII ст. Хоча і серед простих козаків траплялися поховання у саванах. Відсутність домовин не можна пов'язати з незаможним статусом похованих, адже за описами міста козаки активно займалися скотарством, промислами та торгівлею. На території фортеці було знайдено кілька монетних скарбів, що свідчить про його економічне піднесення [1, с. 155; 3, с. 117-118]. Поховання у савані можуть свідчити про високу релігійність місцевого населення.

Цей факт може пояснювати те, що саме поблизу Покровської церкви влітку 1738 р. священик о. Василь Данилов був свідком явлення ікони Пресвятої Богородиці. Після цього популярність церкви значно зростає. Інформація про чудесні зцілення доходить до митрополита Антонія, а згодом Священний Синод призначає комісію для підтвердження фактів чудесного зцілення [4, с. 12-13]. Комісія кілька років працює в Охтирці, опитуючи під присягою священика та людей, що були свідками чудесних зцілень. Після підписання указу імператрицею Єлизаветою 1751 р. було вирішено збудувати новий мурований храм. У 1771 р. за наказом Белгородської консисторії Покровську дерев'яну церкву розібрали і перенесли у село Дорогощю Хотмиського повіту на місце згорілого храму [5, с. 65].

На плані міста Охтирка 1786 р. ця територія зображена вільною від забудови, а східніше знаходиться новий Покровський собор. Виходячи з розташування некрополя та нового собору, розташування дерев'яної Покровської церкви можна визначити у 200 метрів на південний захід від південно-західного бастиону Охтирської фортеці.

Таким чином, виявлений в історичному центрі Охтирки некрополь належить до парафії Свято-Покровської церкви, що знаходилася на посаді полкового міста Охтирка. Поховання здійснені за християнським обрядом у ямах, зорієнтованих по лінії схід-захід. Слід відмітити значну частину поховань у савані, що може свідчити про високу релігійність місцевого населення. Покровська церква була місцем явлення ікони Охтирської Божої матері 1738 р., після чого будується новий мурований собор, а кладовище перестає функціонувати.

1. *Багалей Д.И.* Материалы для истории колонизации и быта степной Украины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI – XVII столетии, собранные в разных архивах и редактированные Д.И. Багалием / Д.И. Багалей. – Харьков: Типография К. Счасни, 1886. – Т.1. – 383 с.

2. *Вечерський В.В.* Спадщина містобудування України: Теорія і практика містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць / В.В. Вечерський. – К.: НДІГІАМ, 2003. – 600 с.

3. *Осадчий Є.М.* Скарби середини XVII ст. з міста Охтирки / Є.М. Осадчий // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2014. Збірник наукових праць. – Київ-Полтава: вид. Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 116-121.

4. *Филарет.* Историко-статистическое описание Харьковской епархии / Архиепископ Филарет. – М.: Типография В. Готье, 1857. – Отд. III. – 604 с.

5. *Фомин П.* Церковные древности Харьковского края (Историко-археологический очерк) / П. Фомин. – Харьков: Типография К. Счасни, 1916. – 127 с.